

VARGA KÁROLY
 BAKA ISTVÁN ÚJABB VERSEI –
 NOVEMBER ANGYALÁHOZ

Bevezető – beavatás helyett

Aki a szegedi könyvesboltokat járja, könnyen találkozhat Baka István újabb kötetével. Kell-e keletkezési adat? S ha kell, a kritikába kell-e? Nem tudom, de talán már a recenzióban is meg lehet osztani a cikkíró ismereteit a vásárlókkal, az olvasókkal.

A kötetről először 1994. december 19-én hallottam, pontosabban ekkor kaptam kézhez, hogy elolvassam az első változatának kéziratát. A dosszié borítóján cirill betűkkel állt: Novüj szbornyik (azaz 'ITj gyűjtemény'). Ebben még nem volt benne a *Yorick visszatér*-ciklus, sem az *Orosz triptichon*, de a kötet szerkezettervében a költő ragaszkodott a kedvelt 3/6-os számkombinációhoz. 1995. január 4-én a költő átadta a kiadónak az első változatot. Bár az átfutási idő rövid volt, de mégis belefért az *Orosz triptichon* módosítása: két 1995-ös verssel bővítette (*Gumiljov a Csekában* és *Cvetajeva Jelabugában*).

Meglepő, hogy Baka ilyen gyorsan képes újabb kötetet megjelentetni – 1989-ig nem volt rá jellemző: MAGDOLNA-ZÁPOR (versek) 1975., TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM (versek) 1981., SZEKSZÁRDI MISE (elbeszélések, színmű) 1984., DÖBLING (versek) 1985., A KISFIÚ ÉS A VÁMPÍROK (kisregények és színmű) 1988. Utána viszont szinte nincs olyan év, amikor a májusi, júniusi szellő ne forgatná a könyvsátrak eladópujtjain az újabb Baka-könyv lapjait: ÉGTÁJAK CÉLKERESZTJÉN (válogatott és új versek) 1990., BEAVATÁSOK (vers és próza) 1991., FARKASOK ÓRÁJA (versek) 1992., SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA (versek) 1994. Az új kötetében csak egy vers 1993-as keltezésű (*Tél Alsósztrégován*), a többi friss termés.

Az igazi tehetség mércéje, hogy a napra készülő, alkalmi opuszokat az alkotó olyan ciklusba tudja besorolni, amelyek aztán összetartják a verseket is, megtartják a kötetet is. Baka István kötetei azért is jelentenek intellektuális kihívást, mert az olvasó értelmezni kívánja a versek mellett a ciklusokat is.

A Baka-világ egyik központi fogalompárja a szerep és a labirintus. A manierista jelszó (A világ Isten útvesztője) szezám táruljként nyitja meg a teremtett Baka István-i világot. Titkos utak, rejtélyes útvesztők, kiismerhetetlen labirintusok – ilyen né lesz az egyszerűnek tűnő hétköznapi világ. A megnevezett figurák ismerősek: mitologikus személyek (Jézus, Pügmalion, Philoktétész), elődök, példaképek – Arsenyij Tarkovszkij, Madách Imre, Nyikolaj Gumiljov, Szergej Jeszenyin, Marina

Cvetajeva –; megjelennek a magyar és a világirodalom „hősei”: Hány János és Don José; s természetesen olvasható Sz.Pehotnij vagy Yorick, a két Baka teremtette költőtárs lírai vallomása is.

Aki figyelemmel kíséri a szerzői megnyilatkozásokat, riportokat, az tudja, hogy a Próteuszként alakváltó, szerepeket játszó, figurákat teremtő Baka az őszinteség erejével szólaltatja meg alteregóit, ám mindig kicsúszik az igazságra vonatkozó kérdés megválaszolása alól. Ritka pontossággal felelnek azonban a teremtett hősök, Pehotnij, Hány vagy Yorick: „Búcsúzom tőletek barátaim ti / Kik elfecsegték minden titkomat / csak egyet csak egyet nem mondhattatok ki / A legnagyobbat a Titoktalant.” (*Yorick panaszdala*) Mi a titok? Mi az igazság? – és Mi a mi? A műalkotás akkor is a világra irányul, ha fókuszában a teremtett világ személyisége áll. S a Bakamű egyszerre kelti föl a kíváncsiságot, illetve az információhiány időleges megszüntetésének a vágyát és élményét.

A ciklus: az értelmes rend illúziója

Hosszabb ideje izgat a ciklus problémája. Hogyan jön létre a szemfényvesztés, hogy bizonyos mennyiségű alkotás – amely nem ezért született (kizárható?) – egyszerre érzékelhetőrenddé áll össze. Nem az alapelvek sokfélesége vagy a művek bizonyos sajátossága, hanem maga a tény érdekel: mennyiben kell hozzá a befogadó felkészültsége? A matematika és a logika nem segít; ami a végtelenség illúzióját kelti, az végül is illúzió marad. Lehetséges, hogy a befogadó a cikluselv megsejtésében közelebb kerülhet a válogatóhoz, mint az egyes művek értelmezésével? Vagy csak ez is egyik eszköze a kulisszateremtő és -alkotóművésznek, hogy a háttérbe vonuljon?

Baka István ciklusai között egyre nagyobb azoknak a részaránya, amelyek – miközben szoros epikai háttérre támaszkodnak – kezdenek megfelelni az életműben is egymásnak. Lassan nem a valamilyen módon összefüggő versek lesznek a vizsgálat tárgyai, hanem azok a ciklusok, amelyek a Baka-kötetekben kapcsolódnak egymáshoz.

A szerző hat ciklust formált az 1993-as és az 1994-es költeményeiből. Az első három művet foglal magába (72 sor), a második is hármat (58 sor), a harmadik hatot (118 sor), a negyedik újra hármat (144 sor), az ötödik szintén hármat (138 sor), míg a hatodik (206 sor) ismét hatot. Figyeljük csak meg a cikluscímeket – *Hány János búcsúpohara*, *Vadszőlő*, *Gecsemáné*; *Tél Alsósztrégován*, *Yorick visszatér* és *Philoktétesz* –, először együtt olvassuk össze, aztán azokat, amelyek kapcsolódnak egymáshoz! S akkor próbáljuk meg a verseket is így olvasni – egyszer legalább.

Baka István a kortársak között az egyik legavatottabb ismerője a költői formáknak. Látványosan egyszerű kötetkompozícióját át- meg átszövik ötletei, stilisztikai

bravúrjai, verstani megoldásai, de mesteri visszafogottsággal. A költő a kis egységek belső rendjének a kialakításában is következetes: minden esetben az első alkotás a ciklus címadó vers; de a kötet címadó költeménye a hatodik ciklus utolsó, hatodik darabja. A kötet szoros szerkezete – akár a kerékagy és az abroncs a küllőket – monolitárá rendezzi a szerző szerint összetartozó, és így a kötetet adó költeményeket.

Háry János búcsúpohara

Garay Jánosnak 1843-ban „született”, mesélgető, magát huszárnak állító bakája nemcsak azért lehetett a szerepdalok kiváltója, mert az utóbbi években megerősödtek a Szekszárddal összekötő szálak (Babits emlékplakett, Alisca Borrend stb), hanem azért is, mert Baka fontos és különös élet- és léttapasztalatok birtokosának tekintik a latinos, germános szerkezeteket használó népi hőst.

Ha a Háry-dalokat olvassuk, úgy érezzük, mintha a *Holmit* író Bessenyei György szavait olvasnánk. „...Úgy gondolta a község, hogy sokáig nem lehetett katonáskodni fegyver ellen való nélkül, mert ha nem egyszer, másszor csak levágnák, vagy megölik az embert. Aki tehát fegyver közt vénült, s valamelyik faluba régen meghúzta magát, a becsületes tanácsba nem járt, templomot elmulatott, mivel a vén katona úgylis egy sem buzgó, karó alatt a napfényen sokat pipázott maga, s feje pálcácskával a homokba előtte kaparászott, sok szenvedett nyomoruságain gondolkozott...” Baka Háryja ugyan nem a falunak mesél – s talán a prüsszentő Halálnak sem –, de hallgathatja bárki létösszegző és időszembesítő dalait.

Az egyre csökkenő terjedelmű négysoros strófákba szorított dalok a magyaros nyolcastól a jambikus kilencesen át a klasszikus tízes, tizenegyes sorváltozatokat mutatják – ám ennek a verselési kötöttségnek ellentmond az írásjelek hiánya, amely akkor is elbizonytalanítaná az olvasót, ha nem használna áthajlásokat. Ha Háry János nem is, de Baka István mindent tud a reformkor verseszményéről: ott van a keletes szerkezet (az első versben és az utolsóban), a lírai én azonosíthatósága (a másodikban), a népi és a népies szóhasználat..., hogy aztán egyszerre robbantson láncmetaforájával: *pitymallat-alkony-óborok!* (Háry János bordala) A mini komplex kép értelmezésébe terjedelmi okok miatt nem bocsátkozhatunk, de felhívjuk a figyelmet a Baka-életműben eddig szereplő kettőre: az első a *Helsingörben* olvasható: „hal-ember-vérszaga”, a második a *Döblingben*: „Döbling-Magyarország-Pokol”.

A költő szerint ez a ciklus „anaforikusan” jött létre: mindegyik verscím Háry Jánossal kezdődött. Azonban sokkal több jelentést hordoz ez a rend, hogy ilyen egyszerűen elintézzük – már csak a nyitóvers „János pohár” néprajzi búcsúztatói jelentésére is figyelve. A nagyotmondó katona toposzának bővebb értelmezéséhez lásd

Fried István tanulmányát (Baka István hetvenkedő katonája [A tragikus Hány János] – Jelenkor, 1995/6.).

Vadszőlő

A ciklus szigorú szerkezetű költeményekből áll: két (három) petrarcai szonettből és egy 4x4-esből – ez utóbbit nevezte a költő egy alkalommal magyar szonettnek is. Az imitáció és az evokáció fegyelme készíthette erre a költőt – nem tudjuk, de azt igen, hogy a földézett mesterek: elsősorban Arszenyij Tarkovszkij (de mögötte Brodskij, Paszternak, Jeszenyin és még hányan) versei azért is olyan megszerkesztettek, mert a létező világában csak a műalkotás biztosíthatta az emberi rendet, a görög eszményű kalokagathiát. Jó lenne, ha egyszer egy kötetben olvashatnánk (időrendi jegyzettel) Baka István fordításait, s akkor választ kaphatnánk a versek kapcsán megfogalmazódó kérdések (alluzió, reminiscencia) egy részére.

A *Vadszőlő*, a *Változatok egy orosz témára*, az *Orosz szonettek* betegség-versek, de nem a lírai énhez kapcsolódnak, hanem a lírai ént megnyomorító korhoz. A Dosztojevszkij-hősöktől származó huszadik század emberének fájdalmas életbölcselete szólal meg ezekben az alkotásokban, s a létmeghatározás fintora: „Ezek a versei csak fordításban léteznek.” Kérdés, hogy Arszenyij Tarkovszkij életműve és személyisége milyen mértékben kapcsolódott az orosz szimbolistákhoz (például Innokentyij Annyenszkij, Andrej Belij, Alekszander Blok, Vjacseszlav Ivanov és Milail Kuzmin költészetéhez), akiknek verseit az utóbbi években fordította a szerző (Orosz szimbolista költők, szerk.: Fejér Ádám, Szeged, 1995.).

Ezeknek a kötött költeményeknek azonban nemcsak az orosz alkotókhöz van köze. Egyre inkább úgy tűnik, hogy igaz a történészek állítása – és Ady Endre sejtése –, hogy a magyarság ebbe a régióba is, és amabba a régióba is tartozhat, ám ez a komp-ország – lét inkább a kelet-európaihoz közelíti. S ez a felismerés az emlékek rejtette értékek és az eltávolodott idill nosztalgikus fényében, hangulatában érthető meg, sejthető meg leginkább. S akkor a vadszőlő levele is megkapja külön jelentését.

Gecsemáné

A ciklus hat verse sajátos alapállású párbeszéd: valamenyi mű alaphangját megadja a cikluscímadó költemény apokrif kételkedése, a szenvedés és az elárultatás élményétől, jövőjétől megrettenő ember lázadása. Apokrif, mert Baka István lírai éne ateista alapállásból közeledik Istenhez; ám lázadásának egyedisége (mert művi, mert egyéni sorson alapul) mégis rokonítja mind az Ószövetség, mind az istenes versek szerzőivel.

A lírai én vergődését a versmondatok fölbomlása (még nyomasztóbb, amikor a negyedik és az ötödik versben ragaszkodik a hagyományos kötött formákhoz) azzal árulja el, hogy újra és újra visszatérnek ugyanazok az érvek, pedig ezek hatástalanságát a folyamodó már tapasztalhatta.

A *Gecsemáné*, a *Szekér* és a *Zsoltár* című költeményekben ez a személyesség a dávidi zsoltároktól a Pilinszky János-i létfilozófiáig és a rá jellemző képalkotásig terjedt. A tördelés, a versszerkezet (például az utóbbi kettőben) olyan kombinációkat mutat, hogy az olvasó hajlandó lenne mindezt a golgotai áldozatra készített és kész személyiség vallomásának tartani.

A negyedik és ötödik vers képszerűsége a századvég élményét idézi: a naturalizmussal színezett szecessziós világérzést. A *Siralombház* a Munkácsy-kép újabb jelenésével lesz gazdagabb, a *Klepszidra* infúziója groteszk mása az ókori, középkori időmérő szerkezetnek – beusztatva a gyermekkori élményeket.

Baka az *Idővel* küszködik, amelynek relativitása a felnőtt ember számára már nem tananyag. Úgy vélem, a szigorú formákhoz való ragaszkodás kísérlet a pillanat rögzítésére. A 10/11-esek és a 9/8-asok jambikus sorainak váltakoztatásába itt-ott bezengeti a magyaros ütemet is, de akkor is a mívességre törekszik, amikor vakrímű sorok követik egymást. Négysorosai érintkeznek a témával, akár 4, akár 5, akár 6 versszakról van szó – a Gecsemáné blank verse-szerűsége pedig a drámai monológ – képzetével háttér-drámát tételez föl, a középkori misztériumjátékokat is imitálva.

Tél Alsósztrégován

Az egyetlen 1993-as, pályadíjas hármasszonett fölfogható a *Tragédia* parafrázisának, az akadémiai értekezését író Madách szemszögéből (*A nőről, különösen esztétikai szempontból*, 1864.). Ám a vers epikai, biográfiai szituációja inkább a Szontágh Pálnak írt, 1857. február 7-én kelt leveléhez köthető: már megvan „fejben” a nagy mű – s Fráter Erzsi hiányát érzi még az otthon és a táj rezdüléseiből. A nyitóvers tárháza az önevokációknak, melyeket a kutatók fejtenek majd föl a versszöveg szövevéből, jelzésszerűen említek kettőt: „Nyúl-marquis róka-sans-culotte-fogakkal / Szaggattatom, – futnék, de nincs hova.” (*Háborús téli éjszaka, Körvadászat, Döbling*) és „Sakktábla-padlón asztal és a székek – / Bevégezetlen játszma figurái; / Ma már az Úr és Lucifer se játszik...” (*Vasárnap délután, Isten a városban vagy a csodaszarvas pusztulása*). Külön csemege a sajátos bakás kép: róka-sans-culotte-fogakkal, ez is felzárkózik a láncmetaforákhoz.

A Carmen hármasszonett a *carmen* (hang, zene, ének, dal; költemény, versezet, vers; jövendölés, jóslat, jósigé; varázsének, varázsigé; vallási hitszakasz, törvény-cikk; versbefoglalt talány – Finály Henrik), a *kármin* (mn és fn Kárminpiros. [vszó: lat v fr.] – Magyar értelmező kéziszótár) és a *Carmen* (P.Mérimée és H.Meilhac –

L.Halévy – G.Bizet valamint C.Saura alkotásai) jelentéshalmazának metszeteként is fölfogható, ősi sors-ének mai „hangszerelésben”. Baka olyan érzelmeket közvetít, amelyekre (ilyen kidolgozottságban) nincs példa a magyar irodalomban. Megrendítő hatását növelheti a rádiós-émlék: aki hallgatta a művet a szerző felolvasásában, az megérezhette, hogy többről van szó, mint egy költő egy művéről.

Tündének, feleségének ajánlotta a másik hármasszonettet, a *Pügmaliónt*. Az enjambement-okkal összekapcsolt antikizáló, petrarcai formával eljáró költemény a személyességet és a távolító evokációkat vegyíti – ezzel mintegy kiléptetve az időből az időben létező kapcsolatot. A helyenként keresett rímek („...s imádj, akár nimfái Pánt! / Vagy nyalogass el, mint a marcipánt”) a reneszánszvég / manierizmus, a rokokó vagy a szecesszió hangulatát idézik. Az alkalmi költeményben visszhangzanak a *MAGDOLNA-ZÁPOR* kötet versei. A vers lendülete („...Fogadd lángját tüzemnek! / Hidd el, szívem kevéssel is beéri: / S nincs vágya más – csak égni, égni, égni.”) rokon a Carmen ismétléseivel: „Ahogyan én szerettelek, / Carmen, csak én, csak én, csak én.” (2.1. , 2.4.) vagy „Nevednek: Carmen, Carmenem, / S azt is, hogy áldlak, áldlak, áldlak.” (3.2.).

Yorick visszatér

A három hosszabb – és szinte hangsúlyozottan kötetlenebb – szerepverson a költő él az alkalommal: olyan érzelmekről, reakciókról, kétségekről és depressziókról számol be, amelyek az előbbi ciklus verseiben csak szublimáltan voltak jelen. Az öreg, púpos, bölcs és beteg joculátor megszólaltathatja a sötét világot, az *alantot*, azon a mezsgyén járva (sztoikus derűből vagy gyilkos öniróniából merítve bátorságot), amely az életet a haláltól elválasztja.

A Yorick visszatér hetven sora alig észrevehető ritmus játékot enged a 10-11-esekkel és rímkombinációival. A visszatérés kényszere nem a bolond akarata, a költőt a beteg világ hívja vissza, az kényszeríti szólásra. S ez a megszólalás nem a mulattatás! A párvers Yorick panaszdala a maga durvaságával a középkori halálfélelem travesztiája is egyben. Vaskos humora, durva kifejezései, átlátszó imitációi és evokációi a tükör és tükörkép kettőségével mutatják a végtől megrettent, de már ezzel a világgal semmilyen közösséget vállalni nem akaró igric alakját. Nehézkes versek ezek, egyedül vágáns szójátékai villannak meg.

A ciklus záróverse – *Búcsú barátaimtól* – abban is különbözik az első kettőtől, hogy a lírai én elválk a kitalált alteregóktól: „Yorick Pehotnij fogadott fivérek / Most elballagtok egymást támogatva...” Helsingőr és Pétervár köde egybefolyik, vajon melyik és milyen város emelkedik majd ki, ha elfújja ezt a szél? Ki tudja, mit hoz a jövő, s miért kell majd újra Bakának Pehotnijként, Yorickként megszólalnia.

Philoktétész

A *Gecsemáné* hat költeményére felel a hosszú záróciklus, bár versenként nem bizonyítható a megfelelés. A gyűjtemény bonyolultabb mintája eltér a többitől, hiszen hat verse csupán címében is nyolc művet takar, s az egyik ráadásul, számozottan két önállóan megjelent verset. Hat vagy kilenc..., mi köti össze ezeket az alkotásokat?

Tekinthetjük úgy is, hogy a két közbülső vers kapcsolódik szorosabban egymáshoz: az *Én itt vagyok* és a *Strófák* írásjel nélküli hármasa létérzékelés, az egyik Istenhez fordultan, a másik (kettő) a világról alkotott vélemény megszólaltatása. Az önevokáció e művekben a legerősebb – s elgondolkodtató a ciklus harmadik versének szóintarziát rejtő záró rímpára: „... árvád, /...várva várva vár rád.”

A következő kettős a második és ötödik vers: az *Orosz triptichon* három önállóságra törekvő petrarcai szonettje a *Van Gogh börtönudvarán* 5x4-sével alkot szorosabb egységet. Nemcsak az írásjel használata és a szigorú formaigényesség fogja össze ezeket az alkotásokat, hanem a ráért sors ellen lázadó egyén önismerete is. Közös még az is, hogy szerzőkhöz, művekhez rendelődik a két (négy) költemény – sejtetve a sorsválasztás és -változtatás meggondolt esélyét is.

A *Philoktétész* nemcsak a beteglét párhuzamából eredő választás eredménye. A mítoszi hős nyílvesszőjének íves mozgása (a sztoikus Zénon apóriái) egyszerre irányítja a figyelmet a halálra, Trója bukására és a záróversre, amely a kötet címadója is egyben. Az A-B – A'-B' zenei szerkezetet szorosabbra veszi az 1. (A) és a 4. (B') versszak zárósora: „...kitérhessen előle az idő”, „...halálra sebzi az időt”. A *November angyalához* című versében a megszólított alakba sűríti az antik és keresztény emblémát: az ősz utolsó hónapjának angyala az álom-halál szimbóluma is. A petrarcai szonett kifejeződött formája szobortökéletességű, a megdermedt mozdulat önellentétébe fordul a szextett nyitó versszakában: „Jöjj el hozzám, november angyala! / Halottak napja elmúlt, – élni kell! S ha élni kell, a kő is énekel...” A megérintett, életre keltett Orpheusznak azonban nincs ereje Hádész-járásra: „Fejem öledbe hajtánám.”

Ezzel az elégiko-ódával és óhajtással zárul a könyv is.

Ó-aranyban, mint régi mesterek

Aki kézbe veszi ezt a vékonyka kötetet, az elgondolkozhat Németh Pál borítóján. Az ó-arany sávokból élesen válik ki a sötét, matt négyzet, amelyben világosabb, a szürkéből a fehérbe tűnő alakzatot láthatunk bele – ha hosszan nézzük a képet. S nem árt hosszan nézni versek előtt és versek után, mert a rejtett dimenziók kinek-kinek mást árulhatnak el. Rokon ez a hatás a kötet verseivel is.

Figyelem, várakozás és ősz-érzet: a kötet egészét meghatározó életérzés ez. Ennek állandó kettőssége szólal meg a könyv carmenjeiben – s mi, a befogadók töprenghetünk: ki várakozik vagy kire várakozik, és honnan szemléli az őszt? A tavasz és nyár felől vagy a tél felől? A költő versei egyszerre filozofikusak és líraiak, a szétválasztás sikertelen (ezt többek közt a szerepjáték is erősíti).

A gyermeksisujjnyi könyvecske – hiszen csak tizennyolc verset hordoz – a kiadó gondos munkáját dicséri: nyomdai tükre, lapjainak finomsága, formátuma úti-társ-létre predesztinálja. Baka István költősége vitathatatlan, minden újabb kötete ajándék – ez is. (Élő Irodalom sorozat, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995., 60 p., 176,- Ft)